

The Gleaner

Vol 16 (1980)

Το ελληνικό θέατρο στην Οδησό (1814-1818).
Αθησαύριστα στοιχεία

Άννα Ταμπάκη

doi: [10.12681/er.337](https://doi.org/10.12681/er.337)

To cite this article:

Ταμπάκη Α. (1980). Το ελληνικό θέατρο στην Οδησό (1814-1818). Αθησαύριστα στοιχεία. *The Gleaner*, 16, 229–238. <https://doi.org/10.12681/er.337>

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΘΕΑΤΡΟ ΣΤΗΝ ΟΔΗΣΣΟ (1814-1818)

Ἀθησαύριστα σχοιχεῖα

Στὸν ἀρχόμενον 19ο αἰώνα τὸ θέατρο ἀπασχολεῖ ἰδιαίτερα τὴ νεο-ελληνικὴ συνείδηση καὶ φιλοδοξεῖ νὰ συντελέσει ἐνεργὰ στὴ μορφοποίησή της¹. Ἀπὸ τίς βασικὲς καὶ πρωταρχικὲς ἐπιδιώξεις τῆς περιόδου τοῦ Διαφωτισμοῦ, ἡ δημιουργία τοῦ «κοινωνικοῦ ἀτόμου»², εἶναι ἡ διαδικασία ποὺ συνεπάγεται κατὰ κύριο λόγο τὴν ἀφομοίωση τῶν νέων κοινωνικοπολιτικῶν ἐννοιῶν καὶ ἀρετῶν. Ἡ ἐπαφὴ μὲ τὴ δυτικὴ θεατρικὴ παραγωγή ὀρίζεται, κατὰ κανόνα, μέσα ἀπ' αὐτὴν τὴν προοπτικὴ, καὶ στρέφεται πρὸς τοὺς συγγραφεῖς ποῦ, καθὼς χειρίζονται καὶ προβάλλουν τίς ζητούμενες ἠθικὲς καὶ πατριωτικὲς ἀξίες, συγκινοῦν καίρια τὴν ἀφυπνιζόμενη νεοελληνικὴ συνείδηση. Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ παράδειγμα τῆς «τύχης», στὸν ἑλληνικὸ χῶρο, τοῦ θεάτρου τοῦ Μεταστάσιου³, ἀλλὰ καὶ τοῦ Γκολντόνι, τοῦ Ἀλφιέρι καὶ τοῦ Βολταίρου. Τοὺς ἴδιους θεματικοὺς προσανατολισμοὺς θὰ υἱοθετήσῃ καὶ ἡ πρωτότυπη παραγωγή. Ἄς ἔχουμε πάντα στὸ νοῦ, ὥστόσο, πὼς ἡ ἀντίληψη ποὺ διαμορφώνουν οἱ Ἕλληνες λόγιοι⁴ βρῖσκεται σὲ ἀρμονία μὲ τὴν εὐρύτερη εὐρωπαϊκὴ τοῦ 18ου αἰώνα

1. Κ. Θ. Δημαρᾶς, *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς*, Ἀθήνα 1977, σ. 71.

2. Ἀναφερόμαστε ἐδῶ στὴν ἔννοια τῆς «κοινωνικότητας» (sociabilité), κατ' ἐξοχὴν ἀρετῆς τοῦ πολίτη. Βλ. A. Soboul, G. Lemarchand, M. Fogel, *Le Siècle des Lumières*, τ. I, *L'Essor (1715-1750)* Παρίσι, PUF, 1977, σ. 545: «A la nouvelle morale correspondaient ainsi les vertus nouvelles. Le bonheur individuel ne pourrait exister sans celui d'autrui. La sociabilité est la première des vertus, elle est vertu par excellence».

3. Ἀναφορικὰ μὲ τὰ θέματα ποὺ χειρίζεται ὁ Μεταστάσιος, βλ. τὸν συλλογικὸ τόμο *The Age of Enlightenment 1715-1789*, (Ronald Grimsley editor), Penguin books 1979, σ. 293.

4. Ἐνδεικτικὸς εἶναι ὁ λόγος τοῦ Κ. Ἀσώπιου, ποὺ ἐκφωνήθηκε στὴν ἐναρξὴ τῶν ἐξετάσεων τοῦ Ἑλληνικοῦ Σχολείου τῆς Τεργέστης: τὸ θέατρο «σκοπὸν ἔχει μόνον τῶν ἠθῶν τὴν διόρθωσιν καὶ τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν λαῶν· εἶναι τὸ κοινὸν σχολεῖον τῶν ἀνθρώπων, τὸ ὁποῖον ἐκπληροῦναι τῶν ἄλλων σχολείων τὴν ἔλλειψιν»· *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος*, 1817, σ. 361.

για την «κοινωνική αποστολή» του θεάτρου και τὸν παιδευτικὸ του ρόλο στὴ δημιουργία τοῦ «πολίτη». Ἀπὸ τοὺς κύριους θεωρητικούς καὶ ἀναγεωτέες τῆς δραματικῆς τέχνης καὶ τῆς λειτουργίας της στὸν αἰώνα τοῦ Διαφωτισμοῦ, ὁ Diderot σημειώνει: «(L'objet d'une composition dramatique est) d'inspirer aux hommes l'amour de la vertu, l'horreur du vice»⁵. Καὶ ἄλλοῦ: «Le citoyen qui se présente à l'entrée de la Comédie y laisse tous ses vices pour ne les reprendre qu'en sortant. Là, il est juste, impartial, bon père, bon ami, ami de la vertu»⁶.

Στὴν ἱστορία τοῦ νεοελληνικοῦ θεάτρου, οἱ παλαιότερες δημόσιες σκηνικὲς παρουσιάσεις (μεταφράσματα καὶ πρωτότυπα ἔργα), χωρὶς νὰ λογαριάζουμε, φυσικά, τὰ Ἐφτάνησα, μαρτυροῦνται στὶς δυὸ πρῶτες δεκαετίες τοῦ περασμένου αἰώνα, στὴν Ὀδησσό, στὸ Βουκουρέστι καὶ στὸ Ἰάσι.

Ἡ γενικότερη ἀνάπτυξη τῆς θεατρικῆς ζωῆς τῆς Ὀδησοῦ πού θὰ μᾶς ἀπασχολήσει ἐδῶ, ἐμφανίζεται χωρὶς σοβαρὲς ἀσυνέχειες στὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰώνα. Κατὰ τὴν περίοδο ἰδίως τῆς διακυβέρνησης τῆς πόλης ἀπὸ τὸν δούκα de Richelieu (1803-1814), παρατηρήθηκε μιὰ οὐσιαστικὴ οἰκονομικὴ⁷ καὶ πολιτισμικὴ ἀνθηση τῆς Ὀδησοῦ. Σημειώνουμε πῶς ἀνάμεσα σ' ἄλλα οἰκοδομήματα πού προσγράφονται στὸ ἐνεργητικὸ τοῦ κυβερνήτη, ἀναφέρεται καὶ μιὰ «ώραία αἴθουσα θεαμάτων» — une jolie sale de spectacles⁸. Καὶ ὁ διάδοχος τοῦ Richelieu, ὁ κόμης de Langeron φαίνεται πῶς συνέχισε νὰ ἐνθαρύνει καὶ νὰ ἐνισχύει τὶς παρόμοιες δραστηριότητες ἀλλὰ καὶ τὶς ἐκπαιδευτικὲς⁹ μὰ καὶ θεατρικὲς πρωτοβουλίες τῶν Ἑλλήνων τῆς παροικίας¹⁰. Γεγονὸς εἶναι πῶς τὸ ἐνδιαφέρον

5. Denis Diderot, *Entretiens sur le Fils naturel*, Παρίσι, Garnier-Flammarion, 1967, σ. 95.

6. Τοῦ ἴδιου, *Paradoxe sur le Comédien*, Παρίσι, Garnier - Flammarion, 1967, σ. 167.

7. Μαρτυρία ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ πλευρὰ μᾶς δίνεται στὴ «Διατριβὴ φιλογενοῦς τινὸς Γραικοῦ περὶ τῆς καταστάσεως τῶν ἐν Ὀδησσῷ οἰκούντων Γραικῶν κατὰ τὸ ἔτος 1816», *Παράστημα εἰς τὸν Α' Ἰαν. τοῦ Λογίου Ἐρμού*, Ἰαν. α' 1817, σ. 2.

8. Jon Horia Radulescu, *Le Théâtre français dans les pays roumains (1826-1852)*, Παρίσι, Lettres modernes, 1965, σσ. 69-70. Ὁ Radulescu ἀναφέρει τὸ ἄρθρο τοῦ M.S. «Sur les travaux administratifs de M. le duc de Richelieu dans la Russie méridionale», *Le Journal Asiatique*, Ἰούλιος - Δεκέμβριος 1822, I, σ. 89-97, τὸ ὁποῖο δὲν μπόρεσα νὰ δῶ.

9. *Revue Encyclopédique*, 1818, σ. 175 (extrait d'une lettre d'Odessa, du 1er novembre 1818).

10. *Ἐρμῆς ὁ Ἀόγιος*, 1817, σ. 605.

για τὸ θέατρο σταθεροποιεῖται κι ἀναπτύσσεται ὁλοένα. Ἡ σκηνικὴ παρουσία καλύπτεται ἀπὸ περιοδεύοντες θιάσους¹¹ κι ἀντλεῖ τὸ ρεπερτόριό της ἀπὸ τὴν πρόσφατη ἰταλικὴ καὶ γαλλικὴ παραγωγὴ, κυρίως τὸ μελόδραμα. Ἡ ἐμμονὴ στὸ εἶδος καὶ ἡ ὑποψία τοῦ εὐκόλου θεάματος προκαλοῦν ἀρκετὰ ἐνωρὶς ἀντιδράσεις σ' ὅσους προτάσσουν τὸν ἠθικοπλαστικὸ χαρακτήρα τοῦ θεάτρου μαζὶ μὲ μιὰ κλασικότερη διάθεση, τόσο στὴ θεματογραφία ὅσο καὶ στὴν παρουσίαση. Στὸν «Λόγιο Ἑρμῆ» τοῦ 1817 ἐπισημαίνεται: «Εὐχῆς ἄξιον ὅμως ἦτο νὰ συνεργηθῆ ἄμοιβαίως ἡ παράστασις τοιούτων ἡρωϊκῶν καὶ σεμνῶν δραμάτων» (ὁ ἀρθρογράφος ἀναφέρεται στὴν ἀποτυχημένη προσπάθεια ν' ἀνεβεῖ τὸ ἔργο «Μέγας Ἀλέξανδρος εἰς τὰς Ἰνδίας» τοῦ Μεταστάσιου) καὶ «νὰ λείπουν ἀπὸ τὸ νὰ βλέπουν οἱ Ὀδησσοὶ τὰ αἰσχιστὰ δραμάτια ὡς τὸ «Donna ve la fa» καὶ τὸ «Tre Rivali»· καὶ ἄλλα τούτοις ὅμοια¹². Θεάματα στὰ ὁποῖα ὡστόσο δὲν παραλείπουν νὰ παραβρεθοῦν καὶ οἱ ὑψηλοὶ ἐπισκέπτες τῆς πόλης. Ἔτσι ὁ «Ἑλληνικὸς Τηλέγραφος» τοῦ 1817 δημοσιεύει τὴν πληροφορίαν πὼς κατὰ τὴν ἀφίξιν τοῦ αὐτοκράτορα Ἀλέξανδρου στὴν Ὀδησσὸ δόθηκε τὸ μελόδραμα «Οἱ Ἴταλοὶ ἐν Ἀλγερίῳ» καὶ μιμικὸς χορὸς¹³. Πρόκειται ἴσως γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Gioacchino Rossini, «L'italiana in Algerio» ποὺ παραστάθηκε γιὰ πρώτη φορὰ στὸ θέατρο San Benedetto τῆς Βενετίας, στὰ 1813¹⁴. Γιὰ νὰ συμπληρωθεῖ κάπως ἡ εἰκόνα τῆς θεατρικῆς ζωῆς τῆς πόλης, ἃς ἀναφερομε πὼς ἀνεβαίνουν στὴ σκηνὴ ἔργα καὶ σ' ἄλλες γλῶσσες· ρωσικὰ πρῶτα-πρῶτα, ἀλλὰ καὶ γερμανικὰ καὶ πολωνικὰ¹⁵, στοιχεῖο ποὺ ὑποδηλώνει, πέρα ἀπὸ τὸ μωσαϊκὸ τῶν ἐθνοτήτων ποὺ ζοῦν σ' αὐτὴν, καὶ τὴν ποικίλη γεωγραφικὴ προέλευση τῶν θιάσων ποὺ τὴν ἐπισκέπτονται.

Ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ πλευρὰ, ὑπάρχουν ἀρκετὲς μαρτυρίες γιὰ τὶς προσπάθειες τῶν «φιλοθεάτρων» Γραικῶν ἐμπόρων τῆς παροικίας τῆς Ὀδησοῦ, ποὺ ἀποσκοποῦσαν στὴ σύσταση καὶ συντήρησιν ἑλληνικοῦ θιάσου

11. Ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες γι' αὐτὲς τὶς ἐντυπωσιακὲς περιοδεῖες, ποὺ κάλυπταν συνήθως τὴν Κεντρικὴ Εὐρώπη, τὴ Μολδοβλαχία—μὲ σταθμοὺς τὸ Ἰάσι καὶ τὸ Βουκουρέστι—, τὴ Ρωσία—μὲ σταθμοὺς τὴν Πετροῦπολη, Κίεβο, Ὀδησσό—, μερικὲς φορὲς τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὴ Μικρὰ Ἀσία—Σμύρνη—, μᾶς παρέχει τὸ ἔργο του ὁ Radulescu, ὁ.π., σ. 80 κ.έ., κυρίως γιὰ περιοδεῖες θιάσων ἀπὸ τὴ δευτέρη δεκαετία τοῦ 19ου αἰῶνα καὶ πέρα.

12. «Ἀντίρρησις» στὴ «Διατριβὴ φιλογενοῦς τινος Γραικοῦ», *Παράρτημα εἰς τὸν ΙΑ' Ἐρμ. τοῦ Λογίου Ἑρμῆ*, Ἰουν. α' 1817, σ. 10.

13. *Ἑλληνικὸς Τηλέγραφος*, 1817, σ. 250.

14. Laffont-Bompiani, *Dictionnaire des Oeuvres*, τ. Γ', Παρίσι 1958, σ. 66.

15. Radulescu, ὁ.π., σ. 70.

και θεάτρου στην πόλη τους. "Έτσι, ανάμεσα σ' άλλες «κοινοφελείς» δραστηριότητες όπως ή σύσταση και διατήρηση Έλληνικού Σχολείου και οι ενέργειες για τή σύσταση Τυπογραφείου, οι Όδησσινοι κάνουν τή σκέψη στα 1818 «να παραλάβουν τὸ κοινὸν θέατρον διὰ νὰ χαίρωνται καθημερινῶς παραστάσεις»¹⁶. Ἀφορμὴ γιὰ τὴν ιδέα αὐτὴ ὑπῆρξε κατὰ τὸν Γ. Λασσάνη ὁ ἐνθουσιασμὸς ποὺ προκάλεσε ἡ παράσταση τοῦ «Θανάτου τοῦ Δημοσθένους» —πρωτότυπου ἔργου τοῦ Ν. Πίγκολου¹⁷. Ἀποφασίζεται ἀκόμη νὰ ἀνατεθεῖ ἡ ἐπιστάσια τοῦ θεάτρου στὸν Γ. Ἀβραμιώτη¹⁸ ποὺ εἶχε ἐπανειλημένα διακριθεῖ κατὰ τὸ παρελθὸν γιὰ τὰ ὑποκριτικά του χαρίσματα· εἶχε ἐρμηνεύσει ὡς τότε, μὲ ἐπιτυχία, ρόλους στὸν «Θεμιστοκλῆ» τοῦ Μεταστασίου, στὸς «Σουλιῶτες» καὶ στὸν «Φιλοκτῆτη» τοῦ Σοφοκλῆ (σὲ διασκευὴ Ν. Πίγκολου)¹⁹.

Αὐτὴ ἡ δραστηριότητα τῶν Ὀδησσιῶν, ποὺ εἶναι ἀναμφίβολα συνυφασμένη μὲ τὴν ἰδεολογικὴ ἀφύπνιση καὶ τὴν πατριωτικὴ ἔξαρση τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς παροικίας²⁰, ἔχει νὰ μᾶς προσφέρει ἓνα ἰδιαιτέρο ἀκόμη στοιχεῖο: τὴ χρονικὴ ἀφετηρία τῶν ἑλληνικῶν θεατρικῶν παραστάσεων στὴν πόλη. Πράγματι, οἱ ὑπάρχουσες μαρτυρίες τοποθετοῦν μὲ ἀσφάλεια στὴν Ὀδησσὸ τὶς ἀπαρχές τῆς συνδυασμένης πρωτοβουλίας ποὺ συντελεῖται, ὅπως εἴπαμε ἤδη, σύμφωνα μὲ τὶς ἐπιταγές καὶ τὶς ὀριοθετήσεις τοῦ ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ. Ἐδῶ ἀκριβῶς θὰ θέλαμε νὰ ἐπισημάνουμε τοὺς κινδύνους ποὺ ἐνέχει μιὰ ὀργανικὴ καὶ ἀπόλυτη ταύτιση

16. *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος*, 1818, σ. 582· στίς σ. 575-582 περιέχεται γράμμα τοῦ Γ. Λασσάνη (Ἐξ Ὀδησοῦ 13/25 Σεπτ. 1818) πρὸς τὸν Γεώργιο Τακιατζῆ (Πέστα). Ἡ ἴδια πληροφορία, προερχόμενη ἀπὸ διαφορετικὸ ἐπιστολεῖα —ὑπογράφει μὲ τὰ ἀρχικὰ Δ.Γ. (Γενεύη, 10 Νοεμβρίου 1818) — καὶ στὸν *Φιλολογικὸ Τηλέγραφο*, 1819, σ. 2-4.

17. Παραστάσεις τοῦ ἔργου ἔγιναν στίς 7/19 Σεπτεμβρίου 1818 «παρὰ τῶν φιλοθεάτρων Γραικῶν νεανίσκων» ὅπως σημειώνει ὁ Λασσάνης, *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος*, ὁ.π. Βλ. καὶ Δημ. Σπάθη, «Ὁ Φιλοκτῆτης τοῦ Σοφοκλῆ διασκευασμένος ἀπὸ τὸν Νικόλαο Πίγκολο», *Ἐρανιστής*, 15, 1979, σ. 265.

18. *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος*, ὁ.π., σ. 573. Παρόμοια πληροφόρηση παρέχει καὶ ἡ *Revue Encyclopédique*, ὁ.π., σ. 176.

19. Βλ. μεταξὺ ἄλλων τὸ ἐγκωμιαστικὸ κείμενο ποὺ ἀπαγγέλλθηκε πρὶν ἀπὸ τὴν ἑναρξὴ τῆς παράστασης τοῦ Φιλοκτῆτη, «Φιλίας Ἀσπασμός, πρὸς τοὺς φιλοθεάτρους Ὀμογενεῖς Νέους, κατὰ τὴν παράστασιν τοῦ Φιλοκτῆτου τοῦ Σοφοκλέους εἰς τὴν ὀμιλουμένην γλῶσσαν. Ἐν Ὀδησσῷ 1818, Φεβρ. 16 παρὰ Μ. Σ[χινᾶ:]», *Φιλολογικὸς Τηλέγραφος*, 1818, τχ. 18, σ. 71-72. Τὸ κείμενο δημοσιεύει καὶ ὁ Λάσκαρης, *Ἱστορία*, Α', σ. 154-157 χωρὶς ἄλλες ἐνδείξεις.

20. Ι. Φιλήμονος, *Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας*, Ναύπλιο 1834, σ. 212-213.

του θεάτρου της 'Οδησσοῦ με τὴ διαφωτιστικὴ διάθεση τῆς Φιλικῆς 'Εταιρίας, πράγμα πού ἐπιχειρήθηκε συχνά ἀπὸ τοὺς μελετητὲς τοῦ νεοελληνικοῦ θεάτρου²¹. Νομίζουμε πὼς ἡ ἴδια ἡ χρονικὴ ἀφετηρία τῆς ἐλληνικῆς θεατρικῆς δραστηριότητος, πού ἐπιβεβαιώνεται μετὰ στοιχεῖα πού θὰ παραθέσουμε στὴ συνέχεια, προσφέρει ἕνα ἐνδιαφέρον καὶ ὅπως-δήποτε σημαντικὸ ἐπιχειρήμα γιὰ τὴν ἐπανεξέταση τοῦ ζητήματος.

Τὴν ὑπαρξὴ θεατρικῆς ζωῆς καὶ ταυτόχρονα τὸ ἐνδιαφέρον γι' αὐτὴν, ὅσων 'Ελλήνων κατέχουν ξένες γλῶσσες, τὴν ἐπισημαίνει καὶ ὁ Κ. Κούμας σ' ἐπιστολὴ πού ἀπευθύνει, στὰ 1817, στὸν Κωνσταντῖνο Οἰκονόμο, τότε Σχολάρχῃ στὸ Φιλολογικὸ Γυμνάσιο τῆς Σμύρνης. «'Αθηνοὶ ἐρασταὶ τῆς προκοπῆς τοῦ γένους»²², διακατέχονται καὶ οἱ δύο ἀπὸ τὴν κοινὴ στοὺς κοραϊστὲς πεποίθησιν τῆς παιδευτικῆς ἀποστολῆς τοῦ θεάτρου²³. 'Ο Οἰκονόμος εἰδικότερα, ἀναφορικὰ μετὰ τὸ θέατρο, «τὸ δημόσιον σχολεῖον τῆς ἡμερότητος καὶ τῆς φιλανθρωπίας»²⁴ ὅπως τὸ ἀποκαλεῖ, ἀναπτύσσει μιὰ πλοῦσια δραστηριότητα αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἐποχὴ· μεταφράζει, συγγράφει πρωτότυπα ἔργα (ὁ γιὸς του Σοφοκλῆς θὰ ἀναφερθεῖ ἄργότερα σὲ μιὰ χαμένη τραγωδία τοῦ πατέρα του, τιλοφορημένη «'Ο τελευταῖος Κωνσταντῖνος»)²⁵, προετοιμάζει ἀναγνώσεις τραγωδιῶν σὲ σπίτια, ὅπως ἐκείνῃ τῶν «Περσῶν» τοῦ Αἰσχύλου στὴν Κωνσταντινούπολη (1820) πού μνημονεύει ὁ Marcellus²⁶.

21. Βλ. Ν. Λάσκαρη, *Ἱστορία*, Α', σ. 150-151 καὶ Γ. Ι. Ζωῖδη «Τὸ θέατρο τῆς Φιλικῆς 'Εταιρίας», *Ἐπιθεώρηση Τέχνης* 1963, σ. 263 κ.έ.

22. 'Απὸ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Κούμα στὸν Κ. Οἰκονόμο, *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος*, 1817, σ. 606.

23. Σ' αὐτοὺς τοὺς κύκλους ἀναπτύσσεται μετὰ τὴ σαφῆ ὑπόδειξη τοῦ Κοραῆ, ἕνα ἔντονο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ μετάφραση θεατρικῶν ἔργων· χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ἀποτελεῖ ἡ περίπτωση τῆς μετάφρασης τοῦ Ταρτούφου ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο Κοκκινάκη, βλ. 'Ομήρου, *Ἰλιάδος Παρωδία Α*, ἔκδ. Βολισαῖα, Παρίσι 1811, σ. λ', καὶ Κωνσταντῖνου Κοκκινάκη, *Ὁ Ταρτούφος*, Βιέννη 1815, σ. 7. Κριτικὴ τῆς μετάφρασης καὶ νέες ὑποδείξεις περιέχονται στὴν ἐπιστολὴ τοῦ 'Αδ. Κοραῆ πρὸς τὸν Κωνσταντῖνο Κοκκινάκη, 'Αδ. Κοραῆ, *Ἀλληλογραφία*, Γ', ἔκδ. ΟΜΕΔ, 'Αθ. 1979, σ. 500-503. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν πρωτότυπη παραγωγή· βλ. 'Ιω. Ζαμπελίου *Τραγωδία, Ζάκυνθος* 1860, σ. μζ'-μζ'.

24. Κ. Οἰκονόμος, *Γραμματικά*, τ. Α', Βιέννη 1817, σ. κβ'. Βλ. καὶ τὸν πρόλογό του στὴ μετάφραση τοῦ Φιλάρχου τοῦ Μολιέρου (Βιέννη 1816)· παραπέμπω στὴν ἔκδοση τοῦ Κωστῆ Σικαλιόρα, 'Αθήνα, 'Ερμῆς, 1970, σ. 23 κ.έ.

25. Κ. Οἰκονόμος, *Τὰ Σωζόμενα Φιλολογικὰ Συγγράμματα*, 'Αθ. 1871, σ. ζ', ζ'.

26. Comte de Marcellus, *Une lecture à Constantinople en 1820*, [Extrait du Correspondant], Παρίσι 1859. Περιέχεται καὶ στὸ *Les Grecs Anciens et les Grecs modernes* τοῦ ἴδιου, Παρίσι 1861.

Στὴν ἐπιστολή του, τοῦ 1817, ὁ Κούμας τοποθετεῖ τὴν ἑναρξὴ παραστάσεων στὴν ἑλληνικὴ γλώσσα στὰ 1814 («πρὸ τριῶν ἑνιαυτῶν»)· πρόκειται, ὅπως διευκρινίζει, γιὰ μεταφράσεις ἀπὸ τὰ ἰταλικά²⁷. Παρεμφερῆς μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ καὶ ἡ πληροφορία ποὺ μᾶς παρέχουν τὰ *Annales Encyclopédiques* τοῦ A. L. Millin· ἀναφέρονται (στὰ 1818) σὲ μερικά δράματα γραμμένα στὰ νέα ἑλληνικά ποὺ παραστάθηκαν ἐδῶ καὶ κάμποσα χρόνια καὶ τὰ ὁποῖα ἀπέσπασαν ὄχι μόνον τὰ χειροκροτήματα τῶν Ἑλλήνων ἀλλὰ καὶ τῶν ξένων ὄλων τῶν ἐθνοτήτων ποὺ προσελκύει τὸ ἐμπόριο στὴν πόλη²⁸.

Γιὰ μιὰ θεατρικὴ δραστηριότητα περιορισμένη θεματικὰ καὶ ποσοτικὰ —οἱ «Σουλιῶτες» καὶ ὁ «Θεμιστοκλῆς» ἀνέβηκαν στὴ σκηνὴ «μόνον ὀλίγαις φοραῖς», ποὺ βροῖσκει παρ' ὅλα αὐτὰ ἀπήχηση σὲ Ἑλληγες καὶ ξένους μᾶς μιλάει κι ὁ «φιλογενῆς Γραικός»²⁹ (μᾶλλον εἶναι ὁ Ἰωάννης Μακρῆς, διδάσκαλος στὸ Ἑλληνικὸ Σχολεῖο τῆς πόλης), στὰ 1816³⁰. Ὁ ἴδιος ὁ Κούμας παρακολούθησε κατὰ τὰ τέλη Αὐγούστου τοῦ 1817, δύο παραστάσεις τοῦ «Θεμιστοκλῆ», «δρᾶμα τοῦ Μεταστασίου, μεταφρασθὲν ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ εἰς τὴν σημερινὴν μας γλώσσαν ὑπὸ φιλοθεάτρων ὁμογενῶν μας»³¹. Ἡ τελευταία αὐτὴ παρατήρηση ἀποκλείει τὴν ἐκδοχὴ νὰ ἔχει χρησιμοποιηθεῖ ἀτόφια ἢ ἐκδοση ποὺ εἶχε γίνεи τὸ 1796, ἀπὸ τὸν Πολυζῶη Λαμπανιτζιώτη. Ἴσως πρόκειται γιὰ σκηνικὴ μετάφραση

27. «Οἱ ἐνταῦθα Γραικοί, ὅσοι μάλιστα εὐμοίρησαν γνώσεις εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν, εἶναι πολλὰ φίλοι τοῦ θεάτρου· ἀλλὰ ἐπεθύμουν πάντοτε νὰ ἀκουσθῆ ἐπὶ τῆς σκηνῆς καὶ ἡ πάτριος ἡμῶν γλώσσα· ἔκαμον λοιπὸν ἀρχὴν πρὸ τριῶν ἑνιαυτῶν νὰ παριστάνωσι κάποτε μεταφράσεις ἐκ τοῦ Ἰταλικοῦ εἰς τὴν λαλουμένην γλώσσαν μας»· *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος*, 1817 σ. 606.

28. *Annales Encyclopédiques*, 1818 IV, 132-133· ἐκεῖ, στὴ στήλη *Nouvelles Littéraires* σημειώνεται: «on a représenté depuis quelques années sur le théâtre d'Odessa plusieurs drames écrits en grec moderne, et qui ont obtenu non seulement les applaudissements des grecs mais aussi des étrangers de toutes les nations que le commerce attire dans cette ville».

29. Ἐμμ. Ν. Φραγκίσκος, *Τὰ Ἑλληνικὰ Προεπαναστατικὰ Περιοδικὰ. Εἰσαγωγή Β'.* («Ἐρμῆς ὁ Λόγιος») 1811-1821, Ἀθήνα 1976, σ. 247.

30. *Διατριβή*, ὁ.π., σ. 7: «Εἶπα, ὅτι ἔρχονται ἐδῶ μεγάλοι ἄνθρωποι διὰ νὰ ἴδωσι τὴν πόλιν μας. Τινὲς μάλιστα ἐξ αὐτῶν ἴδαν μετὰ χαρᾶς εἰς τὸ θέατρον μας παραστάσεις ἑλληνικάς, αἱ ὁποῖαι ὅμως ὄλαι δύο, ἦγγον ἢ τῶν Σουλιωτῶν καὶ τοῦ Θεμιστοκλέους ἔγιναν μόνον ὀλίγαις φοραῖς. Ὅσοι ἦσαν παρόντες δὲν θέλουν λησμονῆσαι ποτὲ τὴν ἄκραν ἀγαλλίασιν καὶ μεγάλην χειροκρότησιν τῶν θεατῶν τὸ ὁποῖον ὡς καὶ αἱ Ρωσικαὶ καὶ Γερμανικαὶ ἐφημερίδες ἐξεύρομεν ὅτι μετ' ἐπαίνων διεκήρυσαν».

31. *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος*, 1817, σ. 606.

—προσαρμοσμένη δηλαδή στις απαιτήσεις της παράστασης— που όφειλεται σέ πρωτοβουλία τής έρασιτεχνικῆς θεατρικῆς ομάδας ἢ στὸν θεατρόφιλο περίγυρό της³².

Με τις παραπάνω γνωστές μαρτυρίες, θά μπορούσαμε νά ἀνασυνθέσουμε τὸ χρονικὸ πλαίσιο μέσα στὸ ὁποῖο ἐμφανίζεται καὶ σταθεροποιεῖται ἡ ἑλληνικὴ έρασιτεχνικὴ θεατρικὴ προσπάθεια στὴν Ὀδησσό: 1814-1818. Ὡστόσο, ἡ ἀρχὴ αὐτῆς τῆς πρωτοβουλίας διαγράφεται συγκεχυμένα. Ἡ μοναδική, ἔμμεση, ἀφηγηματικὴ πληροφόρηση τοῦ Κούμα ἔχει τὴν ἐγγενῆ ἀδυναμία τῆς ἔλλειψης συγκεκριμένης πηγῆς καὶ μαρτυρίας. Αὐτὸ τὸ κενὸ ἔρχεται νά συμπληρώσει μία ἀθησαύριστη, ὅσο γνωρίζω, πληροφορία, δημοσιευμένη στὸ περιοδικὸ «Ἑλληνικὸς Τηλέγραφος» στὸ τεῦχος τοῦ 132, τῆς 12ης Νοεμβρίου 1814. Σὲ ἀνταπόκριση ἀπὸ τὴ Ρωσσία διαβάζουμε:

«ΡΩΣΣΙΑ. Εἰς τὴν Ὀδησσὸν (Ὀδέσσαν) ἐωρτάσθη ἡ εἰρήνη πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ διὰ τῆς παραστάσεως ἐν τῷ θεάτρῳ μιᾶς κωμωδίας εἰς Γραικικὴν διάλεκτον, ἐπιγραφομένης «Θεμιστοκλῆς ἐν Περσίᾳ», ἡ ὅποια μετεφράσθη ἐκ τῆς Ἰταλικῆς τοῦ περιφήμου Μεταστασίου»³³.

Ἔτσι, μ' αὐτὴν τὴν πληροφορία διασταυρώνονται γιὰ πρώτη φορὰ τὰ γραφόμενα τοῦ Κούμα σχετικὰ μετὰ τις παλαιότερες γνωστές παραστάσεις στὴν πόλη. Τὸ κείμενο ποὺ παραθέσαμε μᾶς ἐπιτρέπει νά ὀδηγηθοῦμε σὲ δυὸ διαπιστώσεις: πρῶτον γίνεται φανερὸ πὼς χρησιμοποιήθηκε γιὰ τὴν ἑλληνικὴ παράσταση τὸ δημόσιο θέατρο τῆς πόλης. Καὶ δεύτερον, σύμφωνα πάντα μετὰ τὸ πνεῦμα τῆς ἀνταπόκρισης, σ' αὐτὴ τὴ συγκεκριμένη περίπτωσι τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς εἰρήνης, ἡ ἑλληνικὴ παράσταση φαίνεται πὼς ἐντάσσεται σὲ μιὰ σειρὰ ἀπὸ γενικότερες πολιτισμικὲς δραστηριότητες καὶ τις παισιώνει. Ἡ ἐπιλογὴ τοῦ ἔργου δὲν πρέπει νά θεωρηθεῖ τυχαία· ἡ θεματολογικὴ του αἰχμὴ προοριζόταν ἀσφαλῶς νά

32. Ὁ Ν. Λάσκαρης (Ἱστορία, Α', σ. 231), ἀναφέρει πὼς γιὰ τὴν παράσταση τοῦ ἔργου αὐτοῦ στὸ Βουκουρέστι (στὰ 1819) χρησιμοποιήθηκε ἡ ἔμμετρον μετάφραση τοῦ Γ. Ρουσιάδη, ποὺ ἐκδόθηκε γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1838 στὴ Βιέννη. Καὶ ἡ Α. Camariano, «Le Théâtre grec à Bucarest au début du XIXe siècle», *Balkanica* VI (1943), σ. 408 ὑποστηρίζει πὼς στὴν Ὀδησσὸ πρέπει νά ὑπῆρχε ἄλλη μετάφραση τοῦ ἔργου.

33. Τὰ νέα στοιχεῖα ποὺ παραθέτουμε ἐντοπίστηκαν κατὰ τὴν ἐπεξεργασία τοῦ Εὐρετηρίου τῶν περιοδικῶν «Εἰδήσεις διὰ τὰ Ἀνατολικὰ Μέρη», «Ἑλληνικὸς Τηλέγραφος» καὶ «Φιλολογικὸς Τηλέγραφος» ποὺ προγραμματίζεται νά κυκλοφορήσει, στὰ πλαίσια τῶν ἐκδόσεων τοῦ Κέντρου Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ἑθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν. Γιὰ τὴν εἶδηση τῆς παράστασης τοῦ Θεμιστοκλῆ, βλ. Ἑλληνικὸς Τηλέγραφος, 1814, σ. 574-575.

εκφράσει τις ζήτησεις εκείνης τῆς στιγμῆς καὶ τὴν προβληματικὴ τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου τῆς πόλης, ἀλλὰ μπορεῖ καὶ γιὰ νὰ κεντρίσει τὸ ἐνδιαφέρον καὶ νὰ προκαλέσει τὴ συμμετοχὴ τῶν κατοίκων τῆς Ὀδησοῦ. Ἡ προσπάθεια αὐτὴ ὀπωσδήποτε καρποφόρησε, τουλάχιστο σὲ σχέση μὲ τὸν ἑλληνικὸ περίγυρο, μὴ καὶ λίγο ἀργότερα ὁ «Θεμιστοκλῆς» καταλαμβάνει βαρύνουσα θέση στὸ ρεπερτόριο τοῦ ἑρασιτεχνικοῦ θιάσου. Ὅσο γιὰ τὸ κείμενο ποῦ χρησιμοποιήθηκε κατὰ τὴν παράσταση τοῦ 1814, ἴσως πρέπει καὶ πάλι νὰ θεωρήσουμε πιθανὴ τὴν ἐκδοχὴ ὅτι ὑπῆρχε μιὰ ἄγνωστη σὲ μᾶς μετάφραση, καμωμένη γιὰ τὴν περίσταση, ποῦ μπορεῖ νὰ χρησίμευσε καὶ στὶς μεταγενέστερες παρουσιάσεις τοῦ ἔργου.

Ἐνδεχομένως, ἡ εἶδηση ποῦ μᾶς ἀπασχόλησε, γιὰ τὴ σκηνικὴ παρουσία τοῦ «Θεμιστοκλῆ» στὴν Ὀδησό —δὲν συναντᾶμε παρόμοιες πληροφορίες στὸν «Ἑλληνικὸ Τηλέγραφο» οὔτε ἐκείνη, οὔτε τὶς ἀμέσως ἐπόμενες χρονιές— νὰ εἶναι ἀναδημοσίευση ἀνταπόκρισης ἀπὸ τοπικὴ (ρωσικὴ) ἔφημερίδα³⁴.

Πρὸς τὴν παραπάνω πηγὴ πληροφοριῶν θὰ πρέπει νὰ στραφοῦμε καὶ γιὰ τὴ δευτέρη θεατρικὴ μνεία, ἀθησαύριστη κι αὐτὴ ὡς σήμερα, ποῦ διασταυρῶνεται θετικὰ αὐτὴ τὴ φορὰ μὲ ἀνταποκρίσεις ρωσικῶν ἔφημερίδων ἀπὸ τὴν Ὀδησό. Πρόκειται γιὰ μιὰ παράσταση τῆς τραγωδίας «Λεωνίδας». Πρόσφατα ὁ Δημ. Σπάθης ταύτισε τὸ ἔργο αὐτὸ μὲ τὸν «Λεωνίδα ἐν Θερμοπύλαις», ποῦ ἐκδόθηκε ἀνώνυμα στὰ 1816, «φιλοτίμω δαπάνῃ» τοῦ Ὑδραίου καπετάνιου Νικολάου Παντελῆ Νικολάκη³⁵. Ἀξιοσημείωτη γιὰ τὴ διακίνηση τῆς τραγωδίας, ποῦ πρέπει νὰ ἔτυχε εὐρύτερης κυκλοφορίας στὸν ἑλληνικὸ χῶρο πρὶν ἀπὸ τὴν ἑναρξὴ τῆς Ἐπανάστασης, εἶναι ἡ μαρτυρία τοῦ Marcellus. Διηγεῖται πὼς στὰ 1820, μαθητὲς τοῦ σχολείου τοῦ Ἄργους, ἀπαγγέλουσαν πρὸς τιμὴν του ἀρκετὲς σκηνὲς ἀπὸ τὸ ἡρωϊκὸ δρᾶμα «Λεωνίδας ἐν Θερμοπύλαις». Τὸ ἀναμενόμενο ἀποτέλεσμα πετυχαίνεται τότε καθὼς κινεῖται τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἐπισκέπτη, ποῦ ζητᾶει μάλιστα νὰ προμηθευτεῖ καὶ ἀντίτυπο τοῦ ἔργου³⁶.

34. Ὁ Ἑλληνικὸς Τηλέγραφος, ὡς τὰ 1817, ποῦ συμπληρῶνεται ἀπὸ τὴν ἔκδοση τοῦ *Φιλολογικοῦ Τηλεγράφου*, καὶ αὐτονομεῖται στὶς πολιτικὲς εἰδήσεις, ἀφιερῶναι μέρος ἀπὸ τὶς στήλες του καὶ σὲ τρέχοντα φιλολογικὰ καὶ πνευματικὰ θέματα, κυρίως σὲ σχετικὰ μὲ τὴν ἐκπαιδευτικὴ καὶ ἐκδοτικὴ δραστηριότητα.

35. Δημ. Σπάθης, *ὁ.π.*, σ. 273· βλ. καὶ Νικ. Λάσκαρης, *ὁ.π.*, Α', σ. 140.

36. Marcellus, *Souvenirs de l'Orient*, 1839, σ. 396: «Le *Didascalos* (...) me vanta beaucoup l'intelligence de ses élèves et un peu sa méthode d'enseignement. Il me montra les livres élémentaires, la grammaire de Lascaris, quelques

Μια ανταπόκριση που δημοσιεύει ο «Έλληνικός Τηλέγραφος» με την ευκαιρία της άφιξης στην Όδησσο του Μεγάλου Δούκα της Ρωσίας Μιχαήλ, μās πληροφορεί για τή σκηνική παρουσίαση του «Λεωνίδα», που πραγματοποιήθηκε στα μέσα Οκτωβρίου του 1817. Αναφέρεται σχετικά πώς «έν τῇ ἰδίᾳ πόλει παρεστάθησαν ἐν καιροῦ τῆς διατριβῆς τοῦ αὐτοκρατορικοῦ του ἔθνους εἰς τὸ θέατρον διάφορα δράματα καὶ κωμωδίαι εἰς Ἱταλικήν, Ρωσικὴν καὶ γαλλικὴν διάλεκτον, εἰς Γραικικὴν ὁ Λεωνίδας»³⁷.

Ἀφορμὴ γιὰ τὴν παράσταση στάθηκε, καθὼς φαίνεται, ἡ ἐπίσκεψη τοῦ Μεγάλου Δούκα Μιχαήλ στὴν Όδησό. Κάτι ἀνάλογο συνέβηκε ἕνα χρόνο νωρίτερα, στὰ 1816, με τὴν ευκαιρία τοῦ ταξιδιοῦ τοῦ Μεγάλου Δούκα Νικολάου (μετέπειτα Τσάρου) «εἰς διάφορα μέρη τῆς Ρωσσίας» καὶ «τὴν Ὀδέσσαν». Ἐκεῖ «τοῦ παράστησαν εἰς διάφορας γλώσσας ὡς καὶ οἱ Ρωμαῖοι ἐπαράστησαν ρωμαϊκὰ τὸ περίφημον δρᾶμα τοὺς «Σουλιώτας»³⁸. Στὴν περίπτωση τοῦ «Λεωνίδα», συνειδητὴ εἶναι ἡ διάθεση τῆς ἑλληνικῆς παροικίας νὰ προβάλει τὴν «κοινὴ ὑπόθεση» καὶ νὰ ἐξάρει τὸ ἀντιτυραννικὸ αἶσθημα τῶν θεατῶν. Ὁ ὑψηλὸς ἐπισκέπτης παρέχει τίς προϋποθέσεις. Σύμφωνα με τὴν ἐπικρατοῦσα συνήθεια, ὁ Ν. Πίκολος γράφει μάλιστα καὶ προλογικὸ ἔμμετρο στιχοῦργημα («Πρόλογος εἰς τὸν «Λεωνίδα ἐν Θερμοπύλαις»») ³⁹ ὅπου, μεταξὺ ἄλλων φαίνεται νὰ δίνεται ἔμφαση καὶ στὸν φιλελεύθερο χαρακτήρα τοῦ Τσάρου Ἀλέξανδρου⁴⁰. Χωρὶς ἀμφιβολία λοιπὸν καὶ ἡ μεμονωμένη —ἐκτὸς ἀν νεώτερα στοιχεῖα

extraits imprimés à Corfou des grands auteurs classiques, la rhétorique d'Oikonomos, et pour compléter l'examen, il ordonna aux plus habiles de ses disciples de réciter plusieurs scènes de *Léonidas aux Thermopyles*, drame héroïque qui préluait assez heureusement à la révolution de 1820 [1821], et qui fut publié, en 1816, aux frais d'un capitaine hydriote». Καὶ στὴ σ. 402: «Je demandai à acquérir un exemplaire du drame de Léonidas. Le didascalos me fit apporter une petite brochure que j'ai conservée».

37. *Έλληνικός Τηλέγραφος*, τχ. 179, 18 Δεκεμβρίου 1817, σ. 802. Στὴν ἐφημερίδα «Σεβερνάγια Πότστα» τῆς Πετρούπολης (ἀρ. 89, 7 Νοε. 1817) σὲ σχετικὴ ἀνταπόκριση δημοσιεύεται ἡ πληροφορία πὼς «στὶς 14 Ὀκτωβρίου τὸ βράδυ, ἀπὸ ἐμπόρους ἐρασιτέχνες τοῦ θεάτρου, παραστάθηκε στὴν ἑλληνικὴ γλώσσα ἡ τραγωδία «Λεωνίδας» καὶ ἰταλικὴ ὄπερα». Τὸ ἴδιο κείμενο δημοσιεύει καὶ ἡ «Σανκτ-Πετερμπουργσκιε Βέντομοστι» (13 Νοε. 1817)· βλ. Δ. Σπάθης, ὁ.π., σ. 273.

38. Ἄγγ. Φενερλῆ-Παναγιωτόπουλου, «Τὸ θεατρικὸ ἔργο *Σουλιῶτες*, 1809-1827», Ἐρανιστής, Γ', Ἀθήνα 1965, σ. 160.

39. Ν. Πίκολος, *Φιλομούσου Πάρεργα*, Παρίσι 1838, σ. 291-296.

40. Ὁ Πίκολος, μερικὰ χρόνια ἀργότερα ἀποσιωπᾷ τὸ ὄνομα τοῦ ἀποδέκτη τῆς προσφώνησης· βλ. Δημ. Σπάθης, ὁ.π., σ. 271-272.

ἀποδείξουν τὸ ἀντίθετο— παράσταση τοῦ «Λεωνίδα» στὰ χρονικά τοῦ ἐρασιτεχνικοῦ θιάσου τῆς Ὀδησοῦ, κλήθηκε νὰ ἐρμηνεύσει τὰ ἐθνικά ζητούμενα τῶν Γραικῶν ἐμπόρων τῆς παροικίας. Ἀλλὰ ἀποτελεῖ καὶ μιὰν ἀκόμη πειστικὴ μαρτυρία γιὰ τὴν ἐστίμη θέση τοῦ ἐλληνικοῦ θιάσου μέσα στὴν ποικιλόμορφη καὶ πολύγλωσση καλλιτεχνικὴ ζωὴ τῆς Ὀδησοῦ.

Ἄννα Ταμπάκη